

PAPER

OTKIR HOSHIMOVNING "TUSHDA KECHGAN UMRLAR" ASARI SOTSIOLINGVISTIK TAHLILI

Usmonxojayeva Zulfiya Alisher qizi^{1,*}

¹Qo‘qon davlat pedagogika instituti O‘zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

*zulfiyausmonxojayeva@gmail.com

Abstract

Maqolada Otkir Hoshimovning "Tushda kechgan umrlar" romani sotsiolingvistik nuqtayi nazardan tahlil qilingan. Asarning til qatlami, qahramonlarning nutqiy xususiyatlari, shahar va qishloq dialektlarining uygunligi hamda sovet mafkurasi va milliy ong ortasidagi lingvistik ziddiyatlar o‘rganilgan.

Key words: sotsiolingvistika; til qatlami; dialekt; nutqiy portret; ijtimoiy qatlam; mafkura va lingvistika; jamiyat va til; nutqiy portret.

Kirish

Sotsiolingvistika tilning ijtimoiy tabiatini, uning ijtimoiy funksiyalarini, shuningdek, ijtimoiy omillarning tilga taʼsirini organadigan sohadir [1]. Til faqat kishilar jamiyatida mavjud ekan, u holda, uning ruhiy tomonidan tashqari, ijtimoiy tomoniga ham har doim etibor qaratishimiz kerak. Nafaqat individual psixologiya, balki sotsiologiya ham tilshunoslikning asosi bolib xizmat qilishi lozim [2]. Yuqoridagi fikrlar asosida Otkir Hoshimov asarlarini sotsiolingvistik jihatdan tahlilga tortishimiz mumkin. Otkir Hoshimov oz asarlarida inson hayoti, jamiyat va davr ruhiyatini aniq aks ettirish mahoratiga ega yozuvchilardan biridir. "Tushda kechgan umrlar" romanida ham jamiyatdagi lingvistik muhit, ijtimoiy tabaqalanish, shahar va qishloq odamlari nutqining farqlari, sovet mafkurasi taʼsiri kabi sotsiolingvistik omillar aniq ifoda etilgan. Ushbu maqolada roman qahramonlarining nutqiy xususiyatlari, sotsiolingvistik holatlar va tilning jamiyat bilan bogʻliqligi batafsil tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar

Sotsiolingvistika til va jamiyat oʻrtasidagi aloqani oʻrganadi. Bu sohaning nazariy asoslari Belikov va Krysinning tadqiqotlarida batafsil yoritilgan boʻlib, unda tilning sotsial tabaqalarga boʻlinishi, nutqiy farqlar va lingvistik oʻzgarishlar muhokama qilingan [1]. Shuningdek, Boduén de Kurtené tilshunosligi boʻyicha klassik

asarlarida jamiyatning tilga taʼsirini oʻrgangan [2].

Muhokama va natijalar

Sotsiolingvistika tilning ijtimoiy guruhlar boʻyicha qanday oʻzgarishini va jamiyatdagi oʻrni qanday ekanligini oʻrganar ekan, "Tushda kechgan umrlar" romani bu nuqtayi nazardan juda boy, chunki unda shahar va qishloq odamlari nutqidagi tafovutlar, ijtimoiy tabaqalanish va til uslubining farqlari, sovet mafkurasi va rasmiy tilning taʼsiri, emotsional va ekspressiv nutq shakllari, milliy oʻzlik va til oʻrtasidagi bogʻliqlik kabi jihatlar aniq aks etgan. Asarda qahramonlarning nutqiy portretlari va ularning sotsial statusi ham yaxshi yoritilgan bolib, har bir qahramonning nutqi ularning jamiyatdagi mavqeyi, yashash sharoiti va dunyoqarashini aks ettiradi. Masalan, Rustam – oʻziga ishonchli, haqiqatparast inson. Rustam sobiq harbiy boʻlib, hayotga oʻzgacha nigo bilan qaraydi. Uning nutqi qisqa, aniq va qatʼiy boʻlib, baʼzan zoʻravonlik ohangiga ham kiradi. Masalan, u qoʻshnisi bilan janjallashganda shunday deydi: "Men sening hutoringga borib toʻy qilyapmanmi?!" [3] Bu yerda Rustam oʻz milliy qadriyatlarini himoya qilish uchun qattiq ohangda gapirayotganini koʻrish mumkin. Bu holat lingvistik jihatdan milliy identifikatsiya va shaxsiy haqiqat uchun kurashni aks ettiradi. Rustam asar davomida bir necha bor adolat uchun kurashadi. Uning boshqa bir oʻtkir jumlası: "Haqiqatni topmaganimcha tinchimayman! [3]" Bu nutqiy xususiyat Rustamning feʼl-atvorini va ijtimoiy muhitga

bo'lgan noroziligini ochib beradi.

Qurbonoy xola – xalq donoligi va oddiy hayot timsoli. Qurbonoy xola farrosh bo'lib, oddiy xalq vakili sifatida tasvirlangan. Uning nutqi sof xalqona uslubga ega bo'lib, unda ko'p maqollar va hayotiy iboralar uchraydi: “Eh-he, bolam, dunyo degani shunday ekan-da, sening istagingga boqib turmaydi! [3]” Bunday nutqiy xususiyat xalq tabiatining tildagi aksini ko'rsatadi. Manbalarda til kishilar orasida asosiy muloqot vositasi bo'lishi bilan bir qatorda, xalqning hayotiy tajribasini, an'anasi, milliy xarakterini va hatto bilim darajasini aks ettiruvchi ko'zgu ekanligi alohida takidlanadi [4].

Qurbonoy xolaning tili o'zbekona qadriyatlarni saqlab qolgan, xalqona iboralar bilan boyitilgan. Komissar – sovet mafkurasining og'ir soyasi. Komissar – hukmron mafkuraning ifodachisi bo'lib, uning nutqida rasmiylik va buyruqohang seziladi: “Har kim oz ornini bilishi kerak! Tartib bolmasa, davlat qanday yuradi?! [3]” Bu qahramonning nutqiy xususiyatlari sovet davrida hukmron bo'lgan rasmiy til uslubini aks ettiradi. “Men hamma narsani bilaman. Bu sohada ish boshlaganimda sizning otangiz ham tug'ilmagan edi”. Bu gapdan hukmronlik va mafkuraviy ta'sir o'z aksini topadi. Shahnoza – yangi avlod vakili. Shahnoza yosh talaba bo'lib, uning tili ancha erkin, talabalarga xos jonli va samimiy: “Dadam bilsalar, meni o'ldirishadi! Nima qilamiz endi? [3]” Bu replikalar orqali yoshlarning nutqi kattalarnikidan qanday farq qilishi ham ko'rinadi.

Tilda viloyatlardagi dialektlardan tashqari, mazkur viloyatlarda yashovchilarning yoshi, mavqeyi, mol-mulki bilan bogliq ayrim shakllar ham mavjud boladi. Bular: qishloq aholisi, avom xalq, shaharliklar, zodagonlar, saroy ahli, tarixchi olimlar, din arboblari, qariyalar, erkaklar, ayollar va hatto, bolalarning tillaridir [5]. Ushbu asarda shahar va qishloq odamlarining nutqiy tafovuti ham yaqqol ko'zga tashlanadi. Qishloq odamlari – so'zlashuvda ko'proq maqollar, ramziy ifodalar, hissiyotga boy jumalardan foydalanadi. Masalan, Qurbonoy xola shunday deydi: “Odam yaxshi kunni ham, yomon kunni ham koradi, bolam” [3]. Shahar odamlari – gaplari qisqaroq, ba'zan rasmiy va soflashtirilgan bo'ladi. Masalan, tergovchi Rustamga shunday deydi: “Siz vaziyatni to'g'ri tushunishingiz kerak. Hammasi qonun doirasida hal qilinadi. [3]” Bu tafovut sotsiolingvistik jihatdan shahar va qishloq muhitining tilga qanday ta'sir qilishini ko'rsatadi.

Asarda sovet mafkurasi va til o'rtasidagi ziddiyat ko'rinib turadi. Rustamning qattiq fe'l-atvori, tergov jarayonidagi til tazyiqlari va komissarning mafkuraviy gaplari bunga misol bo'la oladi. Rustamni tergov qilayotgan vaqtida unga shunday deyiladi: “Biz haqni topishimiz kerak, sen his-tuyg'ularga berilib ketma! [3]” Bu holatda sovet davri rasmiy tili bilan insoniy nutq o'rtasidagi ziddiyat yaqqol seziladi.

Xulosa

“Tushda kechgan umrlar” romanining sotsiolingvistik tahlili shuni ko'rsatadiki, asar til orqali ijtimoiy tabaqalanish, mafkuraviy bosim, milliy o'zlik va turli ijtimoiy guruhlar orasidagi tafovutlarni ochib beradi. Rustam – milliy g'urur va adolat timsoli bo'lsa, Qurbonoy xola – xalq donoligi va o'zbekcha til me'yorlarining namunasidir. Komissar – sovet mafkurasining rasmiy til ifodasi bo'lsa, Shahnoza – yangi avlod vakili sifatida tasvirlanadi. Romandagi lingvistik holatlar milliy va rasmiy til o'rtasidagi kurash, shahar va qishloq nutqining tafovuti, emotsional va rasmiy til shakllarining ziddiyati kabi muhim masalalarni ochib beradi. Bu asar nafaqat adabiy, balki sotsiolingvistik jihatdan ham chuqur tahlilga loyiq.

Adabiyotlar

- Belikov V. I., Krisin L. P. Sotsiolingvistika. –M., 2001.
- Boduen de Ktene I. A. Izbrannyye trudy po obshchemu yazykoznaniiyu. Tom II. – M.: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 1963.
- O'tkir Hoshimov. Tushda kechgan umrlar. – Toshkent, 2019.
- Aliqulov Z., Boymirzayeva S. Sotsiolingvistika (o'quv-uslubiy qo'llanma). – Samarqand, 2009.
- Stepanov G. V. Tipologiya yazykovyx sostoyaniy i situatsiy v stranax romanskoy rechi. –M., 1976.